

ETO: 82.0-027.65
930.85-027.65
DOI: 10.19090/hk.2022.1.1-7

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

THOMKA Beáta

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Modern Irodalomtörténeti
és Irodalomelméleti Tanszék
Pécs, Magyarország
thomka.beata@pte.hu

ÖRÖKLÖTT ÉS SZERZETT ÉRTÉKEK

A minor poétikák kulturális háttere

Inherited and acquired values

The cultural background of minor poetics

Nasledene i stečene vrednosti

Kulturna pozadina manjinskih poetika

A minoritás alapkérdéseihez másként szólnék hozzá, ha a 20. század derekán nem jugoszláviai magyarként születtem volna. Felbecsülhetetlen az anyanyelvi örökség, amit természetszerűen egészített ki a soknemzetiségű vajdasági, valamint a gazdag jugoszláviai környezetben szerzett emberi és kulturális tapasztalat. Az 1989-ig terjedő történelmi korszakot nemzedékem számára nem a nemzeti kultúrával való harmonikus kapcsolat jellemezte. A magyarországi és a más országokban élők magyarok kultúrája különféle európai érdekszférákhoz és ideológiákhoz tartozott. A nyugati diaszpóra, Jugoszlávia és Csehszlovákia kisebbségi irodalma sok impulzust kapott idegen vagy többnyelvű környezetétől, a romániai talán kevesebbet. A több kulturális gyakorlat egybevetésének lehetősége azonban minden minoritás és diaszpóra számára fennállt, függetlenül attól, hogy a *központi* vagy a *periferikus nyelvek* közegében működnek-e. Előadásom középpontjában a többes kötődés változatai állnak. *Kulcsszavak:* anyanyelvi kulturális örökség, többnyelvű környezet, közös értelmiségi tapasztalat, többes kötődés

[Danilo] Kiš kozmopolita víziójából merítettem a bátorságot mind a nacionalista köldöknézés, mind „a globális állampolgárság” jámbor kísértései ellen való lázadáshoz. Az identitás koncentrikus körei elvég-re nem a közösségből, hanem az egyénből fakadnak, a helyi, nemzeti és regionális kultúrák rétegein keresztül terjednek, melyeket az egyén el akar és el tud sajátítani (Debeljak 2016).

A minor irodalom fogalma tágabb, mint a megszokott jelentésben használt kisebbségi irodalmak elnevezés. Theo D’haen *Nagy történetek, minor irodalmak és a világ szerzői* című írásában a jelenkori kutatásokkal összhangban bírálja az Európa-központú, Nyugat-centrikus szemléletmódot, amelyikből ugyanúgy hiányzik a Távól-Kelet irodalma, mint a harmadik világ, a gyarmatosított földrészeken kialakult új nemzeti kultúrák, irodalmak, hagyományok és szerzők sora is. A saját térségünk történeti és politikai viszonyai következtében a magyar kisebbségi irodalmak a 20. század második felében hasonlóképpen kívül rekedtek mind a nemzeti irodalom, mind a térségi hovatartozásuk szerinti többnemzetű irodalmi közegek kánonján. A kérdésre, hogy a kívülrekedtség és a bizonytalan hovatartozás tudata megnyomorító vagy kezelhető volt-e, a minor poétikák létezése ad magyarázatot. Maguk az életművek, a konkrét alkotások, törekvések, csoportosulások, igyekezetek, folyóiratok, a nyelvek és értékek közötti közvetítés gyakorlata. Az értékteremtő alkotói tevékenység maga is képzés és önképzés terméke, az örökölt egy vagy több nyelv lehetőségeinek bővítése mindazzal, ami a különféle kulturális és művészeti praxisok megismerése által sajátítható el. Függetlenül attól, hogy a periferikus vagy a központi nyelven, más vonatkozásban a kisebbség vagy a többség nyelvén, illetve anyanyelven vagy a választott nyelven jön-e létre. A több forrásból táplálkozó kreativitás elsősorban a saját nemzeti kultúrát teszi különleges módon változatossá.

A magyar kisebbségi közösségek irodalmának a minor irodalmak között van a helye akkor is, ha nemzeti, tehát nyelvi hovatartozása alapján a magyar kultúra összefüggésében, annak szerves részeként tárgyaljuk. Ám akkor is, ha a vajdaságit a jugoszláviai, a felvidékit a cseh vagy szlovák, az erdélyit a román irodalom kontextusában vizsgáljuk. Ennek egyszerű oka az, hogy a közeli és a tágabb térségből a magyar, a szerb, a horvát, a szlovén, a cseh, a szlovák, a román irodalmi kultúra egyikének sem, csupán a német nyelvűnek volt és van helye a világirodalmi jelentőségű nagy kultúrák között. Noha képviselői egyes korokban, több régióban, a miénkben is, minor helyzetben voltak, ez nem módosít hagyományuk, irodalmuk világviszonylatban maior jelentőségén. Komparatív vizsgálatokra vagyunk tehát utalva, legyen szó bármely térségi

összefüggésről, az 1918 utáni magyarországi és a kisebbségi régiók magyar irodalmáról, vagy éppen a jugoszláviai irodalmak és hét évtizeden át a kereteik között működő magyar irodalom viszonyáról.

Mai látószögből mindenképpen újragondolást igényel több olyan nézet is, amely a második világháború utáni időszakban a jugoszláviai magyar irodalom önszemléletét, kötődéseit, a nemzeti irodalomhoz tartozását itteni perspektívából meghatározta. 1990-et megelőzően évtizedekig igen kiegyensúlyozatlan volt a hivatalos magyarországi viszonyulás a saját külföldi magyar közösségeihez, a két háború közötti korszaknál is ellentmondásosabb. A születésem utáni éveket a történelmi és politikai mélyponton levő ellenséges kapcsolat és szembenállás jellemezte. A hatvanas évek közepétől indult meg a magyar könyvbehozatal, ami felfrissítette a családi, iskolai és városi könyvtárak készletét. Később az ignorálástól a semlegességig terjedt a skála, amit újabban a látszólagos felkarolás, az igen tudatos, érdekek és befolyásolás által vezérelt, hamis politika alakít. A hetvenes–nyolcvanas években több politikai és cenzurális indíttatású konfliktus, botrány akadályozta a két ország hasonló gondolkodású, kritikus vagy ellenzéki értelmiségeinek együttműködését.

A történelmi visszatekintés kirajzolja azon művészi, írói célkitűzések irányát és eredményeit, amelyek a hatvanas–hetvenes években lendületet kaptak az ország átmeneti, kiegyensúlyozott kulturális viszonyaitól. A kapcsolatok, együttműködések bővüléséről a *Híd*, az *Új Symposion*, a Forum Könyvkiadó, a szabadkai orgánumok, az újvidéki Ifjúsági Tribün működése tanúskodik. A vajdasági magyar írók szerbül vagy más nyelveken megjelent művei fordításban eljutottak szerb, horvát, szlovén, bosnyák közegekbe is. Néhány életműbe (Domonkos István, Ladik Katalin, Tolnai Ottó, Végel László) folyamatos betekintése lehetett a jugoszláviai olvasóknak, és írásaik előbb szerepeltek a jugoszláviai folyóiratokban és antológiákban, mint a magyarországiakban. Az élő kapcsolatok ellensúlyozták a nemzeti kultúra részéről megnyilvánuló közömbösséget. Az irodalomtörténet-írás idővel egyszerű könyvészeti adatok alapján is feltérképezheti majd azt, hogy a második világháború után mikor kerültek fel a magyarországi könyvkiadók kiadványai közé a kisebbségi származású szerzők művei. Ellenőrzésre szorul az is, hogy a tankönyvekben volt-e, van-e helyük. Nem feledkezhetünk meg a tényről, hogy e szerzők mindvégig anyanyelvükön írtak és írnak örökölt és szerzett szellemi tapasztalataikat szintetizálva. Elégtételt jelent, hogy nagy késéssel, lassan megszilárdult helyük azon a palettán, melyhez nyelvi és részben kulturális örökségük alapján mindenkoron hozzátartoztak. A jelentős szerzők között vannak, akik ezt már alig érhették meg, mint Sziveri János vagy Gion Nándor.

Kritikai felülvizsgálatra szorul nem csupán a félmúlt magyarországi kultúrpolitikája és irodalomszemlélete, hanem több értékes, a jugoszláviai magyar irodalomtörténet által képviselt elgondolás is. Nem részletezném az önálló regionális irodalom koncepcióját, ami megfogalmazása idején is túlzó és elhibázott volt. A nemzetközi komparatistikával összhangban működő jelenkori szerb, horvát, szlovén, boszniai kutatók már hozzáláttak az alapos revízióhoz. Számukra elsőként a valamikori országalakulat nemzeti irodalmainak hagyománya és egymás közötti viszonya, valamint azon törekvések újraértelmezése a feladat, amelyek az ország partíciójáig a kulturális kölcsönösség elvét képviselték. A jugoszláviai magyar kultúra folyamatait ezek az időszakok ösztönözték, amelyeket a nyitottság jellemzett. Ez a környező nemzetek irodalmi iránti érdeklődésben, a közvetítésben, a gazdag fordításirodalomban és az egyes műhelyek együttműködésében érvényesült. A termékeny lehetőségként átélt kettős kötődés akkor is jórészt egyoldalú viszony volt, ha ebből több nemzedék számára igen értékes szellemi, művészeti tapasztalatok származtak. Irodalomtörténeti tény azonban, hogy a nem szláv nyelvű, minor jugoszláviai kultúrák (magyar, szlovák, román, ruszin) sosem váltak a nagy déli interkulturális közösség szerves részeivé.

Adrijana Marčetić *Komparatív jugoszlavisztika, vagyis átélhető-e az apokaliptiszis* című tanulmányában áttekinti az egyik nyolcvanas években indított országos projektet, melyet Franjo Grčević kezdeményezett. Több hasonlóra emlékszem, ugyanis az Újvidéki Egyetemen az ország különböző részeiről származó kiváló tudósok, kezdeményező professorok működtek, akik által bekapcsolódhattam a jugoszláviai kritikairás modern történetének feldolgozásába. Az 1982 és 1989 között Zágrábban, Varaždinban megrendezett konferenciákon a jeles jugoszláv irodalomtudósok szinte a háború kezdetéig érdemi megbeszélések tárgyává tették a különféle nyelvű és hagyományú hazai irodalmakat. Marčetić észrevétele szerint

a szerben, horváton és a szlovénon kívül a többi nép és nemzetiség irodalma a jugoszláv irodalmi élet háttérében maradt. A macedón és a bosznia-hercegovinai muzulmán irodalom csak a második világháború után konstituálódik önálló nemzeti irodalomként, a montenegrói még később, a 20. század hetvenes éveiben. Az 1945 után Jugoszláviában élő többi nép, az albán, a magyar, a szlovák irodalmait sosem tekintették a jugoszláv irodalom részének. Ennek magyarázata abban rejlett, hogy a jugoszláv irodalmat csak a délszláv nyelveken írottak alkotják. Ez nem túl meggyőző érv, mert az ugyancsak déli szláv nyelven írott bolgár irodalom sem lett része a jugoszláv irodalmi korpusznak (Marčetić 2020).

Tovább elemezve a valamikori kutatócsoport munkájában elhangzott véleményeket, megemlíti, hogy a komparatív vizsgálatok

csak az egybevetést biztosító közös alapból indulhatnak ki. Ez lehet az adott irodalmak nyelvi rokonsága, amilyen a szláv nyelvrokonság¹ – vagy a közös kulturális és irodalmi tradíció, amilyenben a „nagy” nyugat-európai irodalmak² osztoznak, vagy valamely állami-jogi berendezkedés, amely megszabja egy adott interliteráris közösség határait, mint a volt Jugoszláviák esetében, vagy végül mindez együttvéve. [...] Mai látószögből úgy tűnik, hogy az egységes jugoszláv irodalom elképzelése, legalábbis a szocialista Jugoszláviában, inkább egy politikailag és ideológiailag korrekt diskurzus része volt, mintsem egyének vagy csoportok valódi meggyőződése az egy, egységes jugoszláv irodalom létezéséről (Marčetić 2020).

Kulturális háttérként ez mégis előnyös időszakot jelentett a minor irodalmi közösségek számára is. A működő kisebbségi intézmények, iskolák, a képzés, egyetemi tanszékek, a lapkiadás, a könyvkiadás biztosítékot jelentett az önálló működés és az egyttműködés számára is.

A valamikori projektkezdeményező horvát Grčević szerint

mint *népek közösségének* irodalmi a jugoszláv irodalmak visszavonhatatlanul és mélyrehatóan összekapcsolódnak. A közös állam, ha berendezkedése megfelelő, még jobban közelítheti őket egymáshoz, noha ezek normális körülmények között, e politikai-adminisztratív keretek nélkül is rokonok maradnának (Grčević 1983, 11).

Hozzátehetnénk, a nacionalista ideológiák által meghatározott új nemzetállamokban is azok maradtak. Ám a nemzeti homogenizálás és a nacionalizmusok újraéledésének korában, amilyen a közelmúlté és a jelené, felbecsülhetetlenül sok lehetőségtől lettek és lesznek megfosztva az új nemzedékek.

A 21. század elején nemcsak az Ex-Jugoszlávia sokszínűségére emlékező generáció utolsó képviselői, hanem a valamikori hagyaték kritikus elemzői is mérvadó összképpé rendezik az arra méltó szellemi értékeket. Ezek között a nemzedéki identitás, a korélmény, a közös történelmi tapasztalat feltétlenül része és meghatározója – a különféle nyelvektől függetlenül – egy több évti-

¹ Roman Jakobson *The Kernel of Comparative Slavic Literature* (1953) című munkájában fejti ki a komparatív szláv irodalmakkal kapcsolatos koncepcióját.

² Erről értekezik Ernst Robert Curtius fő művében: *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* (1948).

zedes korszak irodalmának. A térségi közelség rokon irodalmi és művészeti beállítottságok, illetve eszmei rokonságok biztosítéka. A közös intellektuális, esztétikai, filozófiai, művészeti orientáció hasonlóképpen. Éppen ezek az értékek gyűjtötték egy-egy műhely, intézmény, folyóirat köré mindazon alkotókat, akik származásuktól, anyanyelvüktől függetlenül affinitásbeli rokonságot tanúsítottak a korszak érdemi hazai és külföldi törekvései iránt. Mindez immár irodalom- és kultúrtörténeti tény, aminek feltárását több valamikori jugoszláviai intézményben meg is kezdték. Mementóként külön jelentősége van a *Sarajevske sveske* orgánumnak, amely 2002-től, a Jugoszlávia szétszakadását és megszűnését követő időszakban is maga köré gyűjti és tömöríti mindazon gondolkodókat, alkotókat, kritikusokat, akik az átélt történelmi és kulturális megrázkódtatás után is változatlanul együvé tartozásuk jegyében működnek tovább. A komparatiztika mai látószögéből feltárhatja a közös szellemi örökséget, amelyet jeles vajdasági magyar szerzők vállaltak, s amely mellett változatlanul kitartanak.

Irodalom

- Curtius, Ernst Robert. 1948. *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*. Bern: Francke.
- Debeljak, Aleš. 2016. *Balkáni pallóhíd: Esszék a „jugoszláv Atlantisz” irodalmáról*. Ford. Gállos Orsolya. Budapest: Napkút Kiadó.
- D’haen, Theo. 2013. „Major Histories, Minor Literatures, and World Authors.” CLCWeb: *Comparative Literature and Culture* 15.5 (2013) (<https://doi.org/10.7771/1481-4374.2342>)
- Grčević, Franjo. 1983. Problemi i perspektive komparativnog proučavanja jugoslavenskih književnosti. In *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti*, szerk. Fišer, Ernest – Grčević, Franjo. Varaždin: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta – Uredništvo časopisa Gesta.
- Jakobson, Roman. 1953. *The Kernel of Comparative Slavic Literature*. Harvard University Press.
- Marčetić, Adrijana. 2020. Komparativna jugoslavistika ili može li se preživeti apokalipsa. In *Kritika o kritici*. Kraljevo: Narodna biblioteka Stevan Prvovenčani. (https://www.academia.edu/43899490/Komparativna_jugoslavistika_ili_mo%C5%BEE_li_se_pre%C5%BEiveti_apokalipsa?email_work_card=reading-history)

INHERITED AND ACQUIRED VALUES

The cultural background of minor poetics

I would address the main issue of the minority differently were I not born a Yugoslav Hungarian in the middle of the 20th century. The heritage of the native language is invaluable and it is naturally complemented by the multi-natural Vojvodinian cultural experience, as well as the one acquired in the exuberant Yugoslavian environment. The historical period spanning up to 1989 was not characterized by a harmonious relationship for my generation. The culture of Hungarians in Hungary and other countries belonged to various European interest groups and ideologies. The Western diaspora, the minority literature of Yugoslavia and Czechoslovakia, received many impulses from its foreign or multilingual environment, while the Romanian did perhaps less so. However, there was a possibility of unifying the multiple cultural practices for all minorities and diaspora, regardless whether they operated in the context of central or *peripheral languages*. The paper focuses on the variants of multiple attachments.

Keywords: the cultural heritage of the native language, multilingual environment, shared intellectual experience, multiple attachment

NASLEĐENE I STEČENE VREDNOSTI

Kulturna pozadina manjinskih poetika

Prema osnovnim pitanjima minoriteta BiH se odnosila na drugačiji način da sredinom 20. veka nisam rođena kao Mađarica u Jugoslaviji. Nasleđe maternjeg jezika je neprocenjivo, a to nasleđe je na prirodan način dopunjeno ljudskim i kulturnim iskustvom stečenim u višenacionalnom vojvođanskom, kao i bogatom jugoslovenskom okruženju. Istorijski period do 1989. godine za moju generaciju ne predstavlja razdoblje harmoničnog odnosa sa nacionalnom kulturom. Kultura Mađara u matiči i onih koji žive u drugim državama pripadala je različitim evropskim interesnim sferama i ideologijama. Manjinska književnost dijaspore sa zapada, Jugoslavije i Čehoslovačke, dobijala je pregršt impulsa od sredina u kojima je živela, bilo da se radilo o stranom jeziku ili višejezičkom okruženju, dok u Rumuniji taj uticaj možda nije bio toliko izražen. Mogućnost upoređivanja raznih kultura bila je prisutna za sve manjine i dijaspore, bez obzira na to da li su egzistirali u sredini sa centralnim i perifernim jezicima. U fokusu ove studije su njihove različite i višestruke veze.

Ključne reči: kulturno nasleđe na maternjem jeziku, višejezična sredina, zajedničko intelektualno iskustvo, višestruke veze